

*Др Борко Михајловић, ванредни професор
Правног факултета Универзитета у Крагујевцу
ORCID: 0000-0002-5770-8451*

*Изворни научни рад
УДК: 347.72(4-672EU)
DOI: 10.46793/UPSSXII.725M*

ИЗВЕШТАВАЊЕ ПРИВРЕДНИХ ДРУШТАВА О ОДРЖИВОСТИ У ПРАВУ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ*

Резиме

Привредна друштва имају кључну улогу на путу ка одрживости планете, друштва и људске цивилизације. Последњих година и деценија све су учесталије дебате о улози правне регулативе и компанијског права у подстицању привредних друштава да дају допринос одрживости. Увођење и јачање примене правила о нефинансијском извештавању, односно правила о извештавању о одрживости, представља несумњиво важан сегмент те регулативе. Основни предмет овог рада управо су правила о извештавању о одрживости у праву Европске уније (ЕУ). Пре анализе те регулативе аутор се бави појмом, значајем и развојним путем праксе и регулативе нефинансијског извештавања и извештавања о одрживости. У оквиру анализе правне регулативе извештавања привредних друштава о одрживости аутор издваја следећа питања: а) носиоце обавезе извештавања о одрживости, б) кориснике извештаја о одрживости, в) садржину извештаја о одрживости и г) механизме спровођења обавезе извештавања о одрживости.

***Кључне речи:** нефинансијско извештавање, извештавање о одрживости, одрживо пословање, садржина извештаја о одрживости, стандарди извештавања о одрживости.*

1. Увод

Трајни опстанак планете и живота на њој је најважнији циљ, сврха постојања која се поставља пред сваком генерацијом људске врсте од њеног настанка. Последњих година и деценија, нарочито услед масовне

* Рад је резултат истраживања на пројекту Правног факултета Универзитета у Крагујевцу: „Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније”, који се финансира из средстава Факултета.

индустријализације, масовне потрошње и убрзаног, а неретко и неконтролисаног привредног развоја, свест о све тежем дугорочном остваривању ове сврхе постаје све наглашенија. Описана тешкоћа, која је, најједноставније речено, последица претераног коришћења природних ресурса "на рачун" будућих генерација, препозната је у низу правно политичких докумената и расправа, а њено отклањање постаје циљ бројних међународних и регионалних организација, држава, утицајних појединаца. Потреба постизања одрживости, схваћене као способности успостављања и одржавања равнотеже између природе и потреба људске цивилизације, постаје важан (да ли и најважнији?) циљ пословања привредних субјеката у XXI веку.

Улога привредних друштава у постизању одрживости неспорно је незаобилазна, а можда чак и пресудна, кључна. Утицај привредних друштава на одрживост планете, на неки начин, је амбивалентан. Са једне стране, у претераној индустријализацији проналазимо узрок проблема, али са друге стране се индустрији и привредним субјектима додељује главна улога у решавању створених проблема. Та улога може се реализовати на различите начине, који су видљиви у постојању различитих правних инструмената којима се настоји подстаћи одрживо пословање привредних друштава. Неки од тих инструмената су мање или више прихватљиви привредним субјектима и пословној заједници, док су други готово у потпуности неприхватљиви. Тако се, на пример, већ годинама говори о потреби (потпуне) промене циља пословања привредних друштава и давању првенства циљевима који немају нужно профитни карактер.¹ Истовремено, говори се и о промени правног режима посебних дужности директора привредног друштва и другим променама у корпоративном управљању које могу допринети одрживијем пословању привредних друштава.² Међутим, описане промене још увек су само предмет, сада већ, дуготрајних научних расправа и отпора пословне заједнице. Зато је важно, барем у овом тренутку, усмерити пажњу на законодавне промене које не захтевају драстичну промену у свакодневном пословању привредних субјекта и које у мањој мери задиру у дубоко укоренење пословне принципе и правила. Чини се да увођење и јачање примене правила о нефинансијском извештавању, односно правила о извештавању о одрживости,³ представља управо такав вид правне регулативе:

¹ Sjäfjell, B., Taylor, M., *Clash of Norms: Shareholder Primacy vs. Sustainable Corporate Purpose*, International and Comparative Corporate Law Journal, бр. 3/2019, стр. 40-50; Sjäfjell, B., Mähönen, J., *Corporate Purpose and the Misleading Shareholder vs Stakeholder Dichotomy*, Bond Law Review, бр. 2/2022, стр. 70-75.

² Вид. Sjäfjell, B., *The Duties of the Board and Corporate Social Responsibility (CSR)*, Зборник радова: Boards of directors in European companies – reshaping and harmonising their organisation and duties, Alphen aan den Rijn, 2013.

³ Појам нефинансијског извештавања користио се у праву ЕУ нешто раније, а од 2022. године у законодавству се користи термин "извештавање о одрживости", који се сматра тачнијим и прецизнијим. Појам нефинансијског извештаја треба схватити као шири

ова правила могу позитивно утицати на одрживо пословање привредних друштава, не захтевајући при том корениту промену пословања.

Основни предмет овог рада управо су правила о извештавању о одрживости у праву Европске уније (ЕУ). Циљ рада је указивање на значај и садржину нове правне регулативе извештавања о одрживости настале усвајањем Директиве о корпоративном извештавању о одрживости из 2022. године (у даљем тексту: Директива о извештавању о одрживости).⁴ Пре анализе правне регулативе извештавања о одрживости у праву ЕУ, бавићемо се појмом, значајем и развојним путем праксе и регулативе нефинансијског извештавања и извештавања о одрживости.

2. Појам и значај извештавања о одрживости

Извештавање о одрживости је свеобухватан и транспарентан процес у којем се долази до закључака о мери у којој привредни субјекат даје позитиван или негативан допринос свеукупној одрживости планете. То је детаљна и комплексна анализа свих интеракција које привредни субјекат има са еколошким системима, ресурсима, природним стаништима и друштвима.⁵ Резултат поступка извештавања о одрживости је документ у којем су илустровани напори учињени од стране конкретне организације да укаже на утицаје које њени поступци имају на економска, друштвена и еколошка питања.⁶

Извештавање о одрживости има вишеструки значај, који произилази из природе појмова одрживости и корпоративне одрживости, важности циљева чијем остваривању ови појмови служе и све учесталијем коришћењу извештавања о одрживости у маркетиншке сврхе.

2.1. Објективизација одрживог пословања

Постоји мноштво дефиниција појма одрживог развоја и одрживости. Њихова детаљна анализа свакако превазилази предмет овог рада, па се задржавамо на једној од првих дефиниција појма одрживог развоја, која потиче из тзв. Брунтландовог извештаја из 1987. године, а који је резултат

појам, којим је обухваћено и извештавање о одрживости, као посебан и најзаступљенији облик нефинансијског извештавања.

⁴ Directive (EU) 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Directive 2013/34/EU, as regards corporate sustainability reporting, *Official Journal of the European Union*, L 322/15, 16.12.2022.

⁵ Gray, R., Milne, M., *Sustainability reporting: Who's kidding whom?*, Chartered Accountants Journal of New Zealand, бр. 6/2002, стр. 66–70.

⁶ Tenuta, P., Cambrea Rocco, D., *Corporate Sustainability - Measurement, Reporting and Effects on Firm Performance*, Cham, 2022, стр. 42.

вишегодишњег рада тзв. Брунтландове комисије (званични назив комисије био је Светска комисија за животну средину и развој). Према овом извештају, одрживи развој је развој који задовољава потребе садашњих генерација без угрожавања способности будућих генерација да задовоље сопствене потребе.⁷ Последњих година у свакодневној употреби је појам одрживости, чија суштина, пак, није битно другачија у односу на описани појам одрживог развоја. Заједничко обележје различитих дефиниција одрживости и одрживог развоја је њихова неодређеност, вишезначност, које понекад доводе чак и до недовољне јасноће и тешкоће разумевања самог појма. У литератури се неретко истиче да описана неодређеност није случајна, те да су творци тзв. Брунтландовог извештаја, као и други теоретичари који су се бавили дефинисањем одрживости и одрживог развоја, свесно желели да ове појмове учине ”отвореним”.⁸ Другим речима, истиче се да одрживост и одрживи развој имају различито значење за различите људе у различитим контекстима.⁹

До сличних закључака долазимо и након анализе дефиниција одрживог пословања привредних друштава (енгл. *corporate sustainability*).¹⁰ Разликујемо дескриптивне дефиниције, које истичу значај доприноса привредних друштава еколошким, економским и друштвеним аспектима одрживости, не прецизирајући притом на који начин се тај допринос може реализовати. Друге дефиниције истичу потребу усвајања ширих еколошких и друштвених циљева у пословању компанија. Оне су очигледан резултат вишедеценијске дебате о циљу пословања привредних друштава, која још увек траје. Коначно, поједине дефиниције нису само описне, већ покушавају да успоставе нешто мерљивије критеријуме доприноса привредних друштава општој одрживости планете. Тако се истиче да је одрживо привредно друштво оно које не оставља негативне последице на животну средину на крају сваког рачуноводственог периода у односу на почетак тог периода.¹¹ Или, одрживо привредно друштво је оно које може да одржи стварање економског и социјалног капитала без радикалног умањења природног капитала.¹² Ипак, и ове, на квантитативним

⁷ United Nations, *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future* (Brundtland Report), Oxford, 1987.

⁸ Bini, L., Bellucci, M., *Integrated Sustainability Reporting - Linking Environmental and Social Information to Value Creation Processes*, Cham, 2020, стр. 9.

⁹ Bebbington, J., *Sustainable development: A review of the international development, business and accounting literature*, University of Aberdeen Accountancy, Finance & Management Working Paper, бр. 00–17, доступно на <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.257434>.

¹⁰ Вид. Mihajlović, B., *The Role of Consumers in the Achievement of Corporate Sustainability through the Reduction of Unfair Commercial Practices*, Sustainability, бр. 12(3)/2020.

¹¹ Bebbington, J., Gray, R., *Sustainable development and accounting: Incentives and disincentives for the adoption of sustainability by transnational corporations*, Зборник радова: Environmental and sustainable development, Amsterdam, 1996, стр. 110.

¹² Bellucci, M., Manetti, G., *Stakeholder engagement and sustainability reporting*, London, 2018, стр. 22.

критеријумима засноване дефиниције, остављају пуно нејасноћа и неодређености при оцењивању да ли је конкретно привредно друштво дало допринос одрживости. Коначно, постоје различити приступи и по питању фундаменталности, радикалности промена које усвајање принципа одрживог пословања треба да има на стратегију пословања привредних друштава. Постоје различити "нивои" одрживости, крећући се од тзв. јаке према разним облицима тзв. слабе одрживости. Прихватање јаке или слабе одрживости одређује степен промена који се очекује у пословању привредног друштва.¹³

Сврха кратког прегледа различитих дефиниција одрживости, одрживог развоја и одрживог пословања привредних друштава је указивање на њихову неодређеност, "отвореност", ширину. Да би привредна друштва имала подстицај да дају стварни допринос општој одрживости планете, потребно је, у што већој мери, извршити објективизацију њиховог утицаја на друштво у целини и на животну средину. Правна регулатива извештавања о одрживости можда је и најзначајнији механизам којим се потребна објективизација може постићи.

2.2. Повећана улога одрживог инвестирања на тржиштима капитала

Правовремено, истинито и што прецизније извештавање о одрживости значајан је предуслов за постизање одрживог економског раста. Акционим планом о финансирању одрживог раста, који је Европска комисија објавила 2018. године, дефинисано је неколико основних претпоставки одрживог раста: а) преусмеравање токова капитала према одрживом инвестирању у циљу остваривања одрживог и инклузивног раста, б) управљање финансијским ризицима који произилазе из климатских промена, исцрпљивања ресурса, деградације животне средине и социјалних проблема и в) подстицање транспарентности и дугорочности у финансијским и економским активностима.¹⁴ Објављивање релевантних, упоредивих и поузданих информација о одрживости је предуслов за испуњеност ових циљева.¹⁵ Европски законодавац је већ приликом доношења првог свеобухватнијег прописа о нефинансијском извештавању - Директиве о објављивању нефинансијских информација и информација о разноликости из 2014. године (у даљем тексту: Директива о објављивању нефинансијских информација)¹⁶ -

¹³ Bini, L., Bellucci, M., *нав. дело*, стр. 10.

¹⁴ European Commission, Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Action Plan: Financing Sustainable Growth, Brussels, 8.3.2018, COM(2018) 97 final.

¹⁵ Преамбула Директиве о извештавању о одрживости, рецитал бр. 2.

¹⁶ Directive 2014/95/EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 amending Directive 2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity

истицао значај ове врсте извештавања на савременим тржиштима капитала.¹⁷ Полазило се и тада од претпоставке да улагачи на тржиштима капитала желе информације о нефинансијским аспектима пословања привредних друштава. У правној литератури објављиваној непосредно након доношења Директиве о нефинансијском извештавању оправдано се постављало питање исправности претпоставке европског законодавца о потреби улагача за нефинансијским информацијама, као и о њиховој наклоњености према одрживом инвестирању.¹⁸ И док је 2014. године, у време доношења анализираних Директиве, описана претпоставка могла да буде спорна, чини се да данас улагачи на тржиштима капитала заиста придају већи значај информацијама о одрживом пословању привредних субјеката, те да своје инвестиционе одлуке све чешће заснивају управо на тим информацијама. Преамбулом нове Директиве о извештавању о одрживости истиче се да постоји ”врло значајан раст потражње за информацијама о корпоративној одрживости последњих година”.¹⁹ Такође, ризици повезани са одрживим пословањем имају и значајне финансијске импликације, које могу имати чак и извесне макроекономске последице у погледу негативног утицаја на стабилност читавог монетарног система.²⁰

2.3. Проверљивост навода привредних друштава о одрживом пословању

Емпиријски показатељи указују на повећање нивоа обавештавања различитих носилаца интереса у вези са пословањем привредних друштава (тзв. стејхолдера) од стране великих компанија о њиховом утицају на општу одрживост планете, односно о различитим еколошким и друштвено значајним аспектима њиховог пословања. Знатно пре него што је у праву ЕУ уведена обавеза нефинансијског извештавања примењива на највеће и друштвено најзначајније привредне субјекти, они су у својим извештајима о пословању или посебним извештајима о одрживости објављивали податке којима су настојали да прикажу своје друштвено одговорно пословање или промену пословних пракси на путу постизања одрживости. Примера ради, анализа једне познате консултантске куће показује огромно повећање броја компанија које објављују извештаје о одрживости. Тако је у 2022. години 96% најзначајнијих

information by certain large undertakings and groups, *Official Journal of the European Union*, L 330/1, 15.11.2014.

¹⁷ Преамбула Директиве о објављивању нефинансијских информација, рецитал бр. 3.

¹⁸ Gergely Szabó, D., Engsig Sørensen, K., *New EU Directive on the Disclosure of Non-Financial Information (CSR)*, *European Company and Financial Law Review*, бр. 3/2015, стр. 315-316.

¹⁹ Преамбула Директиве о извештавању о одрживости, рецитал бр. 11.

²⁰ Исто.

светских компанија објављивало податке о одрживости.²¹ Произилази да привредна друштва извештаје о одрживости неретко користе као средство побољшања корпоративне репутације и придобијања поверења и наклоности шире друштвене заједнице. У теорији су извештаји о одрживости предмет учесталих критика као "реторички документи" чија је основна сврха побољшање имиџа и репутације компанија.²² На тај начин најмоћнији тржишни играчи креирају стандарде одрживости у складу са својим пословним потребама и маркетиншким циљевима. Правна регулатива извештавања о одрживости може да послужи као коректив и провера истинитости и начина формулисања и представљања информација о одрживости од стране великих компанија.

3. Пут до савремене регулативе извештавања привредних друштава о одрживости у праву ЕУ

Савремена правна регулатива извештавања привредних друштава у праву ЕУ резултат је вишедеценијских кретања од тзв. друштвеног извештавања, односно извештавања компанија о њиховом друштвеном утицају, па преко еколошког и извештавања о одрживости до интегрисаног извештавања. Истовремено са променом различитих модела извештавања привредних друштава мењао се и став европског законодавца о правној природи обавезе нефинансијског извештавања. Систем нефинансијског извештавања дуго се заснивао на принципу добровољности, да би последњих десетак година постало приметно "кретање" према различитим облицима обавезног, законом прописаног извештавања о одрживости.

3.1. Од друштвеног до интегрисаног извештавања

Иако се интересовање за остваривање ширих друштвених и еколошких циљева од стране привредних друштава уобичајено везује за последње године XX века и почетак XXI века, тенденција великих компанија да у својим извештајима о пословању обавештавају заинтересоване стране и о нефинансијским информацијама приметна је још од 60-их година прошлог века.²³ Први нефинансијски извештаји сводили су се на извештавање о односу компаније са својим стејкхолдерима и били су резултат условљености економских и друштвено-политичких фактора. Садржину анализираних извештаја претежно су чиниле информације о односу са запосленима и њиховом положају унутар привредног друштва, колективним преговорима, здрављу и безбедности на раду, али и о евентуалним негативним утицајима

²¹ Информација доступна на <https://kpmg.com/xx/en/our-insights/esg/survey-of-sustainability-reporting-2022/global-trends.html>.

²² Bini, L., Bellucci, M., *нав. дело*, стр. 55.

²³ Tenuta, P., Cambrea Rocco, D., *нав. дело*, стр. 37.

компаније на ширу друштвену заједницу.²⁴ Први нефинансијски извештаји, због њихове садржине и усмерености на односе компаније са стејкхолдерима и друштвеном заједницом, називани су друштвеним извештајима.²⁵ Они су обично били део извештаја о пословању привредних друштава, па су нефинансијске информације биле презентоване заинтересованим странама истовремено са финансијским информацијама (у истом документу).

Почетком 90-их година прошлог века долази до повећања свести о угрожености животне средине, значају еколошких питања за опстанак људске цивилизације и негативном утицају великих привредних друштава на животну средину.²⁶ Зато се у овом периоду садржина нефинансијских извештаја мења, па извештаји о друштвеном утицају компанија постају извештаји о утицају на животну средину (тзв. еколошки извештаји). Наредна фаза у развоју нефинансијског извештавања везује се за период у коме долази до развоја и повећања улоге и значаја концепата одрживог развоја и одрживости. Почетком 2000-их година настају извештаји о одрживости, који су и тема овог рада, а који су резултат издвајања три основне компоненте појма одрживог развоја: економске, друштвене и еколошке.²⁷ Три основне компоненте појма одрживог развоја видљиве су и у садржини извештаја о одрживости, који чине информације о утицају привредног друштва на животну средину и на друштво у социолошком смислу, као и о економским ефектима његовог пословања. У првим деценијама XXI века нефинансијско извештавање постаје незаобилазни део процеса извештавања великих привредних друштава, а нефинансијске информације бивају презентоване заинтересованим странама у одвојеним документима у односу на финансијске извештаје. Према томе, у овој фази развоја нефинансијског извештавања финансијске и нефинансијске информације су одвојене, а две врсте извештавања нису имале пуно додирних тачака. Такође, нефинансијски извештаји постају све комплекснији и све дужи, а као одговор на повећану потребу за информисањем различитих стејкхолдера.²⁸

Коначно, у последњој фази, која почиње око 2010. године, настаје и развија се концепт интегрисаног извештавања, који и данас представља релативно нови, модеран облик извештавања, према којем се финансијске и нефинансијске информације сматрају јединственом целином.²⁹ Практично, у последњој фази развоја нефинансијског извештавања приметан је "повратак" на форму извештавања која је била прихваћена у последњим годинама XX века, када су нефинансијске информације биле део извештаја о пословању привредног друштва. Интегрисано извештавање је метод извештавања који

²⁴ Исто, стр. 38.

²⁵ Исто.

²⁶ Исто, стр. 39.

²⁷ Исто, стр. 42.

²⁸ Bini, L., Bellucci, M., *нав. дело*, стр. 35.

²⁹ Tenuta, P., Cambrea Rocco, D., *нав. дело*, стр. 47.

повезује финансијске и нефинансијске информације у циљу превазилажења ограничења традиционалног извештавања и пружања стејкхолдерима сажетих, комплетних и упоредивих информација о способности привредног друштва да ствара вредност.³⁰ Циљ интегрисаног извештавања је појашњење везе између стратегије, управљања и финансијских перформанси посматране организације и друштвеног, економског и еколошког контекста у оквиру којег та организација обавља своју делатност.³¹ Оно промовише кохезивнији и ефикаснији приступ корпоративном извештавању који се заснива на различитим правцима извештавања и саопштава читав низ фактора који материјално утичу на способност организације да ствара вредност током времена.³²

3.2. Од добровољног до обавезног извештавања о одрживости

Извештавање привредних друштава о одрживости дуго је било засновано на принципу добровољности. Описано становиште логична је последица дуготрајног третмана обавеза компанија у вези са животном средином и друштвеном заједницом као обавеза које превазилазе законске норме, односно чије испуњавање, у границама императивних законских прописа, у потпуности зависи од воље заинтересованих привредних субјеката. Тако је и концепт друштвене одговорности компанија у правно-политичким документима Европске комисије најпре означаван добровољним предузимањем додатних обавеза од стране компанија.³³ Међутим, одсуство обавезности извештавања о одрживости није спречило развој праксе нефинансијског извештавања и пре него што је оно постало обавеза за поједине компаније у ЕУ. У теорији се истичу бројни разлози који представљају мотивацију за привредне субјекте да обавештавају заинтересоване стране о свом утицају на одрживост планете. Поред маркетиншких и репутационих разлога, нису занемарљиви ни разлози који се везују за боље и ефикасније функционисање привредног субјекта, а до којег може довести добра пракса корпоративног извештавања. Тако се истиче да поштовање ове праксе повећава могућност праћења напретка у остваривању специфичних циљева, затим доноси поједностављење имплементације еколошке стратегије, подизање свести о ширим еколошким питањима унутар привредног друштва, стварање нових прилика за развој, повећање укупног

³⁰ Исто.

³¹ Информација доступна на <https://integratedreporting.ifrs.org>.

³² Вид. Савић, Б., *Концепт интегрисаног извештавања предузећа - инструмент подмирења информационих потреба кључних стејкхолдера*, докторска дисертација, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, 2013.

³³ Commission of the European Communities, Communication from the Commission concerning Corporate Social Responsibility: A business contribution to Sustainable Development, Brussels, 2.7.2002 COM(2002) 347 final.

кредибилитета компаније услед повећане транспарентности и сл.³⁴ Према томе, емпиријски показатељи јасно указују на тенденцију великих привредних друштава да информишу јавност о свом утицају на одрживост чак и када то није њихова законска обавеза.

Повећање значаја нефинансијског извештавања и броја компанија које објављују извештаје о одрживости захтевало је правну регулативу којом би се прописала минимална садржина тих извештаја и начин презентовања информација о одрживости. Један од основних императива корпоративног извештавања је постојање могућности упоредивости извештаја различитих привредних друштава. Та упоредивост је могућа само ако постоје јасни стандарди извештавања или барем смернице које користи већина привредних субјеката који објављују финансијске или нефинансијске информације. У праву ЕУ обавеза извештавања о кључним нефинансијским информацијама уведена је изменама Рачуноводствене директиве из 2003. године.³⁵ Тада се по први пут пред привредне субјекте који су обвезници нефинансијског извештавања поставља захтев извештавања о еколошким питањима и питањима која се односе на положај запослених. Ипак, први прописи о нефинансијском извештавању нису имали очекиване практичне ефекте,³⁶ па су правила о нефинансијском извештавању продубљена 2014. године када је усвојена већ поменута Директива о објављивању нефинансијских информација. Коначно, подизање свести о значају одрживог пословања привредних друштава довело је до нове реформе европских правила о корпоративном извештавању, која је резултирала усвајањем Директиве о извештавању о одрживости, која чини основни предмет овог рада и која ће бити предмет наше даље анализе.

4. Нова правна регулатива извештавања привредних друштава о одрживости у праву ЕУ

Најважнија питања на која правна регулатива извештавања привредних друштава о одрживости у праву ЕУ треба да одговори су: а) који субјекти су дужни да подносе извештаје о одрживости, б) која лица треба сматрати корисницима информација о одрживом пословању, в) које информације чине садржину извештаја о одрживости и на који начин се те информације презентују корисницима извештаја, г) који механизми се користе као средство контроле испуњавања обавезе подношења адекватног извештаја о одрживости.

³⁴ Bini, L., Bellucci, M., *нав. дело*, стр. 22.

³⁵ Directive 2003/51/EC of the European Parliament and of the Council of 18 June 2003 amending Directives 78/660/EEC, 83/349/EEC, 86/635/EEC and 91/674/EEC on the annual and consolidated accounts of certain types of companies, banks and other financial institutions and insurance undertakings, *Official Journal of the European Union*, 17.7.2003.

³⁶ Gergely Szabó, D., Engsig Sørensen, K., *нав. чланак*, стр. 312-313.

4.1. Носиоци обавезе извештавања о одрживости

Основна претпоставка на којој је заснована Директива о извештавању о одрживости у делу којем се врше измене Директиве о годишњим финансијским извештајима, консолидованим финансијским извештајима и повезаним извештајима одређених врста предузећа (у даљем тексту: Директива о финансијским извештајима)³⁷ је да тржиште, улагачи, све заинтересоване стране, па и најшира јавност желе да знају више о одрживости пословања различитих привредних субјеката. Зато се у Преамбули Директиве о извештавању о одрживости више пута истиче постојање "јаза" између доступних и жељених, тражених информација.³⁸ Логична последица описане претпоставке је потреба за значајним проширењем листе субјеката на које се примењује обавеза извештавања о одрживости у односу на првобитно решење из 2014. године.³⁹ Према данас важећим правилима о извештавању о одрживости у праву ЕУ, разликујемо четири групе субјеката на које се примењује обавеза извештавања о одрживости: а) велика правна лица, б) мала и средња правна лица, в) контролна друштва у групама друштава, и г) субјекте из трећих земаља.

Прво значајно проширење подручја примене обавезе извештавања о одрживости односи се на велика правна лица. Сада ова обавеза важи за сва велика правна лица, независно од чињенице да ли се њиховим финансијским инструментима тргује на организованом тржишту, односно од тога да ли она имају статус котираног (листираног) привредног друштва. Правно-политичко оправдање описаног проширења проналазимо у утицају на одрживост који сва велика правна лица неспорно имају, као и у потреби учесника на финансијским тржиштима да имају информације и о великим правним лицима која немају статус котираног друштва.⁴⁰ Преамбулом Директиве о извештавању о одрживости посебно се истиче и то да се обавеза извештавања односи и на кредитне институције и осигуравајућа друштва која имају статус великог правног лица према прихваћеним рачуноводственим критеријумима у праву ЕУ.⁴¹

Друго значајно проширење односи се на мала и средња правна лица, изузев микро правних лица, која пре измена усвојених 2022. године нису била обвезници нефинансијског извештавања. Очигледно је да је раније интерес

³⁷ Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings, amending Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC, *Official Journal of the European Union*, L 182/19, 29.6.2013.

³⁸ Преамбула Директиве о извештавању о одрживости, рецитал бр. 14.

³⁹ Вид. Gergely Szabó, D., Engsig Sørensen, K., *нав. чланак*, стр. 318-320.

⁴⁰ Преамбула Директиве о извештавању о одрживости, рецитал бр. 18.

⁴¹ Преамбула Директиве о извештавању о одрживости, рецитал бр. 27.

поједностављена пословања малих и средњих субјеката однео превагу у односу на интерес корпоративне одрживости. Потреба малих и средњих привредних субјеката за једноставним рачуноводственим оквиром и нижим трошковима пословања препозната је прописивањем низа ограничења која се односе на њихову обавезу извештавања о одрживости. Пре свега, ова обавеза важи само за мале и средње субјекте који имају статус котираног друштва, односно чијим се преносивим финансијским инструментима тргује на организованом тржишту у било којој држави чланици ЕУ. Друго значајно ограничење односи се на садржину обавезе извештавања, а због чињенице да је круг информација са којим мали и средњи субјекти треба да упознају јавност знатно ужи у односу на велике привредне субјекте (садржина извештаја о одрживости биће предмет анализе у оквиру посебне целине). Директивом о извештавању о одрживости предвиђено је и треће, временско ограничење које се примењује на мале и средње субјекте. Обавеза извештавања се на њих примењује на финансијске године које почињу од 1. јануара 2026. године.⁴² Такође, након почетка примене обавезе извештавања, мала и средња котирана друштва имаће и додатни двогодишњи период прилагођавања током којег ће моћи да одступе од обавезе подношења извештаја о одрживости уз одговарајуће образложење за такво одступање.⁴³ Произилази да се обавеза извештавања на мала и средња друштва у целости примењује тек на извештаје који се односе на период након 1. јануара 2028. године.

Обавеза консолидованог извештавања о одрживости примењује се на контролна друштва у великим групама.⁴⁴ Ако је контролно друштво део веће групе друштава у којој има и статус зависног друштва, оно је изузето од обавезе извештавања, под условом да су то контролно друштво и његова зависна друштва укључена у консолидовани извештај о пословању другог контролног друштва.⁴⁵ Потребно је, међутим, осигурати да информације о одрживости буду лако доступне корисницима, али и транспарентност у погледу тога које матично друштво изузетог зависног друштва извештава на нивоу групе.⁴⁶ Стога је потребно захтевати да та зависна друштва у своје извештаје о пословању укључе пословно име и седиште матичног друштва које извештава о информацијама о одрживости на нивоу групе, интернет линк на консолидовани извештај о пословању свог матичног друштва и упућивање у

⁴² Директива о финансијским извештајима, чл. 19а, ст. 7.

⁴³ Исто.

⁴⁴ Велике групе су групе које се састоје од матичног друштва и зависних друштава која подлежу консолидацији и која, на консолидованој основи, прелазе граничне вредности најмање два од следећа три критеријума на датум биланса матичног друштва: (а) биланса укупно: 25 000 000 ЕУР; (б) нето приход: 50 000 000 ЕУР; (ц) просечан број запослених током финансијске године: 250.

⁴⁵ Директива о финансијским извештајима, чл. 29а, ст. 8. и чл. 19а, ст. 9.

⁴⁶ Преамбула Директиве о извештавању о одрживости, рецитал бр. 25.

извештају о пословању на изузеће од извештавања о одрживости.⁴⁷ Државама чланицама требало би омогућити да захтевају од матичног друштва да објављује консолидовани извештај о пословању на језицима које прихватају, те да матично друштво пружи све потребне преводе на те језике.⁴⁸ То би се изузеће требало применити и кад је матично друштво које извештава на нивоу групе друштво из треће земље које извештава о информацијама о одрживости у складу са еквивалентним стандардима извештавања о одрживости.

Субјекти из трећих земаља постају носиоци обавезе објављивања извештаја о одрживости у две ситуације. Прва, ако се њиховим преносивим финансијским инструментима тргује на регулисаном тржишту у ЕУ. Друга, ако имају значајан обим пословних активности на територији ЕУ.⁴⁹ И док прва ситуација не захтева додатна објашњења јер се ради о универзално примењивој обавези која важи за сва котирана друштва у ЕУ, друга ситуација захтева појашњења и прописивање критеријума на основу којих се процењује обим пословних активности у ЕУ конкретног привредног субјекта. Субјекти из трећих земаља дужни су примењују правила ЕУ о извештавању о одрживости под претпоставком кумулативне испуњености три услова: а) да имају нето приход већи од 150 милиона еура у последње две узастопне финансијске године, б) да имају своје зависно друштво или огранак на територији ЕУ и в) да зависно друштво има статус великог правног лица или малог или средњег правног лица чијим се преносивим финансијским инструментима тргује на регулисаном тржишту у ЕУ или да годишњи нето приход огранка прелази 40 милиона еура.⁵⁰ Садржина обавезе обавештавања субјеката из трећих земаља разликује се од обавезе субјеката који имају седиште на територији ЕУ у погледу информација које објављују и рачуноводствених стандарда који се примењују при састављању извештаја о одрживости.

4.2. Корисници извештаја привредних друштава о одрживости

Корисницима финансијских извештаја обично се сматрају актуелни и потенцијални инвеститори компаније, добављачи, купци, конкуренти, менаџери компаније, државне институције, запослени и њихова удружења и шира јавност.⁵¹ Листа корисника извештаја о одрживости веома је слична, при чему најзначајнија разлика произилази из усмерености извештаја о одрживости према тзв. екстерним стејкхолдерима. Две групе корисника извештаја о

⁴⁷ Директива о финансијским извештајима, чл. 29а, ст. 8. и чл. 19а, ст. 9.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Преамбула Директиве о извештавању о одрживости, рецитал бр. 20.

⁵⁰ Директива о финансијским извештајима, чл. 40а, ст. 1.

⁵¹ Обрадовић, В., *Финансијско извештавање*, Крагујевац, 2021, стр. 5; Tenuta, P., Cambrea Rocco, D., *нав. дело*, стр. 40-41.

одрживости се издвајају по значају. Реч је о потенцијалним инвеститорима, који се при доношењу инвестиционих одлука све више води принципима одрживог инвестирања, као и широј јавности, односно невладиним организацијама и другим организацијама цивилног друштва.⁵² Корисници извештаја о одрживости су и пословни партнери субјекта који објављују прописане информације. Пословни партнери те информације користе ради бољег разумевања сопствених ризика повезаних са одрживошћу и утицаја који се врше у ланцима снабдевања.⁵³ Додатан начин информисања запослених о питањима која утичу на одрживост прописан је одредбама Директиве о извештавању о одрживости. Наиме, управа привредног субјекта дужна је да обавештава представнике запослених на одговарајућем нивоу и да са њима расправља о релевантним информацијама и начинима прибављања и провере информација о одрживости.⁵⁴

4.3. Садржина извештаја о одрживости

Одређивање садржине извештаја о одрживости повезано је са мноштвом тешкоћа, које су последица бројних специфичности извештавања о одрживости. Већ је речено да одрживост, као недовољно одређен и нејасан појам, није лако мерљива, па није једноставно ни одредити информације које би требало да чине садржину извештаја о одрживости и које би требало да представљају индикатор одрживости пословања конкретног привредног субјекта. У економској литератури се издваја неколико тешкоћа повезаних са дефинисањем садржине извештаја о одрживости.⁵⁵ Можда и најизраженија је она која се односи на проналажење праве равнотеже између квалитативних и квантитативних информација о одрживости. Нефинансијски извештаји претежно садрже информације квалитативне природе, односно њихову садржину чине описи различитих компанијских докумената и политика и дескриптивне процене утицаја компаније на друштвене и еколошке аспекте одрживости. Коришћење описа и информација квалитативне природе доводи до настанка ризика презентовања информација које иду у корист субјекту извештавања, односно информација којима се компанија представља искључиво позитивно у погледу сопственог утицаја на одрживост.⁵⁶

Творци Директиве о извештавању о одрживости неспорно су имали у виду описане тешкоће приликом формулисања садржине извештаја о одрживости. Приметно је неколико основних премиса на којима је

⁵² Преамбула Директиве о извештавању о одрживости, рецитал бр. 20.

⁵³ Исто.

⁵⁴ Директива о финансијским извештајима, чл. 19а, ст. 5.

⁵⁵ Вид. Vini, L., Bellucci, M., *нав. дело*, стр. 28.

⁵⁶ Исто, стр. 56.

засновано уређење питања садржине извештавање о одрживости у позитивном праву ЕУ.

Прва, основни предмет извештавања су питања о одрживости. Питањима о одрживости, у складу са потребама и навикама савремених улагача на тржиштима капитала, сматрају се добро познати ESG (енг. *environmental, social, governance*) фактори, односно фактори који утичу на животну средину, друштвени фактори и фактори који се односе на остваривање људских права, као и фактори који се везују за управљање субјектом који је носилац обавезе извештавања.

Друга, и након измена из 2022. године извештавање о одрживости почива на тзв. перспективи двоструке материјалности.⁵⁷ Сада је, пак, та перспектива формулисана јасније, уочљивије, а због чињенице да извештавање засновано на њој није било доследно спроведено од стране субјеката извештавања у претходним пословним годинама. Перспектива двоструке материјалности подразумева да извештаји о одрживости истовремено треба да садрже информације о утицају који субјекат извештавања има на питања о одрживости, као и информације о повратном утицају који та питања врше на развој, пословне резултате и положај правног лица које је носилац обавезе извештавања.⁵⁸

Трећа, уочљива је тежња европског законодавца да подигне значај информација квантитативне природе, односно мерљивих индикатора који указују на утицај субјекта извештавања на одрживост и утицај питања одрживости на његово пословање. Тако се, на пример, захтева да се у оквиру описа пословног плана и стратегије субјекта извештавања представе информације о плановима тог субјекта, укључујући мере имплементације и повезане финансијске и инвестиционе планове, којима се осигурава да су његов пословни модел и стратегија у складу са преласком на одрживу економију и ограничењем глобалног загревања на 1,5°C.⁵⁹ Поред квалитативних информација, на подизање квалитета извештаја о одрживости требало би да утиче и прописивање обавезе извештавања о појединим будућим пословним догађајима, а не само о тренутним пословним резултатима. У том смислу, захтева се и достављање описа циљева са роковима у погледу питања одрживости, као и што је могућа већа заснованост изнетих информација на научним тврдњама и доказима.⁶⁰ Коначно, на квалитет пружених информација позитивно утиче и захтев да би информације требало да буду усклађене, упоредиве и према потреби утемељене на јединственим показатељима, истовремено омогућавајући

⁵⁷ Преамбула Директиве о извештавању о одрживости, рецитал бр. 29.

⁵⁸ Директива о финансијским извештајима, чл. 19а, ст. 1.

⁵⁹ Директива о финансијским извештајима, чл. 19а, ст. 2 тач. а(iii).

⁶⁰ Директива о финансијским извештајима, чл. 19а, ст. 2 тач. б.

извештавање које је специфично за појединачна правна лица и не угрожавајући пословни положај правних лица.⁶¹

Четврта, и након измена Директиве из 2022. године у њеном тексту задржано је ограничење у виду постојања правног стандарда извештавања искључиво о ”информацијама које су неопходне за разумевање” узајамног утицаја који постоји између пословања субјекта извештавања и питања одрживости.⁶² У правној литератури се пре усвајања анализираних измена Директиве истицало да иако је постојање овог правног стандарда разумно, имајући у виду да су инвеститори и други стејкхолдери заинтересовани само за суштински важне информације, он може служити компанијама као средство заобилажења обавезе извештавања о питањима одрживости.⁶³ Након измена усвојених 2022. године, чини се да описана могућност више није тако велика, што је последица значајно детаљнијег и прецизнијег регулисања садржине обавезе извештавања, па субјекти извештавања више немају превише ”простора” да избегну Директивом прописане обавезе.

Пета, у складу са једним од основних обележја регулаторне технике објављивања информација, Директивом се повремено врши и индиректно прописивање обавеза субјеката извештавања на чињење, установљавањем захтева за пружањем информација о чињеницама које утичу на питања одрживости. Индиректно прописивање обавеза је најочљивије у вези са питањима која се односе на корпоративно управљање, односно на улогу коју органи управљања имају у реализацији циљева одрживог пословања једног привредног субјекта. Тако се од субјеката извештавања захтева да у извештаје о одрживости унесу информације о улози коју органи управљања имају у вези са питањима одрживости, као и о њиховом стручном знању и вештинама у односу на испуњавање те улоге или приступа који ти органи имају таквом стручном знању и вештинама.⁶⁴ Такође, садржину извештаја о одрживости чине и информације о постојању програма подстицаја повезаних са питањима одрживости који се нуде члановима органа управљања.⁶⁵ Према томе, иако поседовање стручних знања и вештина чланова органа управе није формална обавеза субјекта извештавања, као ни постојање посебних програма подстицаја повезаних са питањима одрживости, захтев транспарентности у погледу анализираних информација најчешће представља довољну мотивацију за субјекте извештавања да обезбеде висок ниво стручних знања за своје управљачке органе или посебне програме подстицаја.

⁶¹ Преамбула Директиве о извештавању о одрживости, рецитал бр. 33.

⁶² Директива о финансијским извештајима, чл. 19а, ст. 1.

⁶³ Gergely Szabó, D., Engsig Sørensen, K., *нав. чланак*, стр. 324-325.

⁶⁴ Директива о финансијским извештајима, чл. 19а, ст. 2(ц).

⁶⁵ Директива о финансијским извештајима, чл. 19а, ст. 2(е).

Шеста, Директивом је препозната потреба поједностављења обавезе извештавања за мала и средња правна лица. Мала и средња правна лица, за разлику од осталих субјеката извештавања, у својим извештајима о одрживости достављају само: кратак опис пословног модела и стратегије; опис политика повезаних са питањима одрживости; главне стварне или потенцијалне штетне ефекте правног лица на питања одрживости, као и све радње које су предузете у циљу утврђивања, праћења, спречавања, ублажавања или отклањања таквих стварних или потенцијалних штетних ефеката; главне ризике за правно лице повезане са питањима одрживости и начин на који правно лице управља тим ризицима и кључне показатеље потребне за објаве претходно наведених података.⁶⁶

Када је у питању форма презентовања информација које чине садржину извештаја о одрживости, Директива садржи неколико важних правила. Извештај о одрживости део је извештаја о пословању субјекта извештавања, при чему све информације треба да буду јасно уочљиве у оквиру извештаја о пословању и да чине посебан одељак у оквиру овог извештаја.⁶⁷ Ипак, свакако најважнија новина коју измене из 2022. године доносе у погледу форме извештавања везују се за усвајање јединствених стандарда извештавања о одрживости. Садржина ових стандарда умногоме ће одредити и изглед, садржину и начин формулисања и презентовања информација у извештајима о одрживости. Ови стандарди требало би да обезбеде квалитет информација које су предмет извештавања, прописивањем захтева да те информације буду разумљиве, релевантне, проверљиве, упоредиве и презентоване на истинит начин.⁶⁸

4.4. Спровођење обавезе извештавања о одрживости

Директива о финансијским извештајима предвиђа два основна механизма спровођења обавезе извештавања о одрживости: а) одговорност чланова управе субјекта обавезе извештавања и б) ревизију извештаја од одрживости од стране овлашћених ревизора.

Чланови управе правног лица које је дужно да поднесе извештај о одрживости колективно су одговорни за састављање и објављивање годишњих финансијских извештаја, консолидованих финансијских извештаја, извештаја о пословања, консолидованог извештаја о пословању, изјаве о корпоративном управљању и консолидоване изјаве о корпоративном управљању.⁶⁹ Одговорност чланова управе односи се и на

⁶⁶ Директива о финансијским извештајима, чл. 19а, ст. 6.

⁶⁷ Директива о финансијским извештајима, чл. 19а, ст. 1.

⁶⁸ Директива о финансијским извештајима, чл. 29б ст. 2.

⁶⁹ Директива о финансијским извештајима, чл. 33 ст. 1.

обавезу састављања извештаја о одрживости у складу са стандардима извештавања о одрживости донетим на нивоу ЕУ.⁷⁰

Директивом о извештавању о одрживости уведене су значајне новине у погледу ревизије информација о одрживости. Пре доношења ове Директиве, овлашћени ревизор или ревизорско друштво било је дужно само да изврши проверу да ли одговарајући извештај са нефинансијским информацијама постоји, односно да ли је тражени извештај достављен. Провера информација садржаних у извештају није била обавезна, осим ако је та обавеза уведена националним правом државе чланице ЕУ.⁷¹ Новим правним режимом извештавања о одрживости учињен је значајан корак ка ревизији информација садржаних у извештајима о одрживости. Европски законодавац се по анализираном питању определио за прогресиван приступ.⁷² Постепеност приступа огледа се у чињеници да се раније важећег система који није подразумевао проверу информација у извештајима најпре прелази на систем према којем овлашћени ревизор или ревизорско друштво има обавезу да изрази мишљење о усклађености извештавања о одрживости са захтевима ЕУ на основу ангажмана ограничене провере.⁷³ Од 2028. године очекује се прелазак на још виши степен контроле извештаја о одрживости и прихватање система према којем ревизор врши контролу информација на основу ангажмана разумне провере.⁷⁴

5. Закључак

Извештавање привредних друштава о одрживости има велики значај на путу одрживости савремених компанија. Регулаторни оквир усвојен у праву ЕУ представља добар пример комплетне регулативе извештавања о одрживости, која може бити путоказ и за друга законодавства. Практична примена правила анализираних у овом раду и њихов позитиван утицај на одрживо пословања привредних друштава зависиће од квалитета и кохерентности стандарда извештавања о корпоративној одрживости, као и способности и спремности ревизорске професије да у годинама које долазе постане прави контролор информација о питањима одрживости садржаним у извештајима о пословању привредних друштава. Искуства ЕУ имаће несумњиво велики значај и приликом унапређења рачуноводствених прописа у Србији, које је нарочито неопходно у области нефинансијског извештавања.

⁷⁰ Преамбула Директиве о извештавању о одрживости, рецитал бр. 59.

⁷¹ Преамбула Директиве о извештавању о одрживости, рецитал бр. 60.

⁷² Исто.

⁷³ Директива о финансијским извештајима, чл. 34 ст. 1.

⁷⁴ О разликама између ангажмана ограничене провере и разумне провере вид. Преамбула Директиве о извештавању о одрживости, рецитал бр. 60.

*Borko Mihajlović, Ph.D., Associate Professor
Faculty of Law, University of Kragujevac*

CORPORATE SUSTAINABILITY REPORTING IN EUROPEAN UNION LAW

Summary

Commercial companies have a key role on the road towards sustainability of the planet, society, and humankind. In the last years and decades, the debates on the role of legal regulation and company law in enticing commercial companies to contribute to sustainability, have become even more frequent. The introduction and strengthening of the application of the rules on non-financial reporting, and the rules on sustainability reporting, beyond doubt, presents an important part of that regulation. The main subject of this paper are exactly the rules on sustainability reporting in European Union law. Before analyzing the regulation, the author dealt with the notion, importance, and development of the practice and regulations of non-financial and sustainability reporting. Within the ambits of that analysis of legal regulation of corporate sustainability reporting, the author emphasizes the following questions: a) the subjects of the reporting obligations, b) the users of sustainability reports, c) the content of sustainability reports, and d) the enforcement mechanisms of the obligation to report on sustainability.

Key words: *non-financial reporting, sustainability reporting, corporate sustainability, the content of sustainability reports, the corporate sustainability reporting standards.*

Литература

- Barsan I., *Corporate Accountability: Non-financial Disclosure and Liability – A French perspective*, European Company and Financial Law Review, бр. 3/2017;
- Bebbington, J., *Sustainable development: A review of the international development, business and accounting literature*. Univ of Aberdeen Accountancy, Finance & Management Working Paper, бр. 00–17, доступно на <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.257434>;
- Bebbington, J., Gray, R., *Sustainable development and accounting: Incentives and disincentives for the adoption of sustainability by transnational corporations*, Зборник радова: Environmental and sustainable development, Amsterdam, 1996;
- Bellucci, M., Manetti, G., *Stakeholder engagement and sustainability reporting*, London, 2018;

- Blomgren, A., *Does corporate social responsibility influence profit margins? a case study of executive perceptions*, Corporate Social Responsibility and Environmental Management, бр. 5/2011;
- Bini, L., Bellucci, M., *Integrated Sustainability Reporting - Linking Environmental and Social Information to Value Creation Processes*, Cham, 2020;
- Van Marrewijk, M., *Concepts and Definitions of CSR and Corporate Sustainability: Between Agency and Communion*, Journal of Business Ethics, бр. 2-3/2003;
- Vinten, G., *Shareholder versus Stakeholder—Is there a Governance Dilemma?*, Corporate Governance: An International Review, бр. 1/2001;
- Gergely Szabó, D., Engsig Sørensen, K., *New EU Directive on the Disclosure of Non-Financial Information (CSR)*, European Company and Financial Law Review, бр. 3/2015;
- Gray, R., Milne, M., *Sustainability reporting: Who's kidding whom?*, Chartered Accountants Journal of New Zealand, бр. 6/2002;
- Gelter, M., *Taming or Protecting the Modern Corporation? Shareholder-Stakeholder Debates in Comparative Light*. ECGI Working Paper Series Law, бр. 165/2010, доступно на https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1669444;
- De Schutter, O., *Corporate Social Responsibility European Style*, European Law Journal, бр. 2/2008;
- European Commission, Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Central Bank, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Action Plan: Financing Sustainable Growth, Brussels, 8.3.2018, COM(2018) 97 final;
- Kuhlman, T., Farrington, J., *What is Sustainability?*, Sustainability бр. 2/2010;
- Matten, D., Moon, J. *"Implicit" and "Explicit" CSR: A conceptual framework for a comparative understanding of Corporate Social Responsibility*, The Academy Management Review, бр. 2/2008;
- Митровић, М., *Развој правног оквира ЕУ о нефинансијском извештавању*, Право и привреда, бр. 1/2020;
- Mihajlović, B., *The Role of Consumers in the Achievement of Corporate Sustainability through the Reduction of Unfair Commercial Practices*, Sustainability, бр. 12(3)/2020;
- Montiel, I., *Corporate Social Responsibility and Corporate Sustainability: Separate Pasts, Common Future*, Organization & Environment, бр. 3/2008;
- Обрадовић, В., *Финансијско извештавање*, Крагујевац, 2021;
- Савић, Б., *Концепт интегрисаног извештавања предузећа - инструмент подмирења информационих потреба кључних стејхолдера*, докторска дисертација, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац, 2013;
- Sjåfjell, B., Taylor, M., *Clash of Norms: Shareholder Primacy vs. Sustainable Corporate Purpose*, International and Comparative Corporate Law Journal, бр. 3/2019, стр. 40-50;
- Sjåfjell, B., Mähönen, J., *Corporate Purpose and the Misleading Shareholder vs Stakeholder Dichotomy*, Bond Law Review, бр. 2/2022;
- Sjåfjell, B., *The Duties of the Board and Corporate Social Responsibility (CSR)*, Зборник радова: Boards of directors in European companies – reshaping and harmonising their organisation and duties, Alphen aan den Rijn, 2013;
- Stevens, C. *Linking sustainable consumption and production: The government role*, Natural Resources Forum, бр. 1/2010;
- Tenuta, P., Cambrea Rocco, D., *Corporate Sustainability - Measurement, Reporting and Effects on Firm Performance*, Cham, 2022;

- United Nations, *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future* (Brundtland Report), Oxford, 1987;
- Henning Richter, U., Dow, K.E., *Stakeholder theory: A deliberative perspective*, Business Ethics: A European Review, бр. 4/2017;
- Hiss, S., *From Implicit to Explicit Corporate Social Responsibility: Institutional Change as Fight for Myths*, Business Ethics Quarterly, бр. 3/2009;
- Carroll, A., *The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders*, Business Horizons, бр. 4/1991;
- Commission of the European Communities, Communication from the Commission concerning Corporate Social Responsibility: A business contribution to Sustainable Development, Brussels, 2.7.2002 COM(2002) 347 final.
- Wood, J.D., *Measuring Corporate Social Performance: A Review*, International Journal of Management Reviews, бр. 1/2010;